

БАРОКОВИЙ КОД У ПОЕЗІЇ ОЛЕГА ЛИШЕГИ

У статті вперше здійснено інтерпретацію поетичних текстів Олега Лишеги шляхом звернення до концепції барокового коду. Проаналізовані таким чином, зокрема, «пісня 822», «Півень», «Шовковиця», «Ворон», «Пацюк» і «пісня 3». Саме крізь призму барокового коду варто розглядати ці поезії, оскільки головні світоглядні риси бароко здатні пояснити ті чи ті образи або ситуації, які читач знаходить у текстах. Варто також наголосити на непересічності образу Григорія Сковороди у творчості Олега Лишеги, адже у поезіях «Великого мосту» можна неодноразово знайти чи то сквородинські образи/символи, чи то його концепти, що були близькі для поета ХХ століття.

Ключові слова: Олег Лишега, «Великий міст», бароковий код, Григорій Сковорода.

Поезії «Великого мосту» Олега Лишеги – це тексти, що потребують від читача максимальної віддачі. Для того аби зрозуміти той чи той текст, ми мусимо знати, за допомогою яких кодів автор заховав смисл цих поетичних рядків. У цій статті розглянемо низку текстів, що, на нашу думку, найкраще інтерпретуються за допомогою барокового коду. Ідея розглядати поезії українського автора крізь призму барокового коду з'явилася насамперед через спорідненість Олега Лишеги з філософом Григорієм Сковородою. Близькість обох постатей проявляється у їхньому світогляді та в темах, що вони порушують у своїх текстах. Візьмімо, наприклад, «пісню 822» Лишеги та «пісню 3» Сковороди. В обох текстах зустрічаємо образ «плакучої верби»:

*Другий: Що не кажіть, а в наш час
Просто неможливо без латини –
А хто з нас знає,
Як, наприклад, по-їхньому «плакуча верба»?
Перший: Ох, дай Боже пережити цюю зиму.*
[3, с. 12]

та

*Бо душа моя верба, ти для неї, як вода,
Буду жити на тій воді, втіш мене у цій біді.*

Про постать філософа у рамках дослідження творчості Олега Лишеги читаємо у статті «Сюрреалістичні аспекти поетичного світу Олега Лишеги»: «Здатність до “оживлення” та “одуховлення” довілля (а це можуть бути рослини, тварини, птахи, навіть місяць, гора тощо) є однією з найважливіших ознак поезії Лишеги. Гармонія як можливість поєднання себе зі світом, відчуття світу як частини себе, з одного боку, має східні витoki (філософія дзен-буддизму), проте в чомусь нагадує також і ближчі нам Сковородинські концепти (та сама ідея “сродної праці”» [6, с. 60].

Зверніть увагу, наприклад, на поезію «Півень». Скульптурка, що оживає у руках майстра, стає для нього рідною:

*Я замісив його з пінки, з вершків,
Що відстоялись на дні ями з дощівкою –
А як же? – він мав бути пишній...
[...]
Я брав його на руки і гладив:
– Любий, не треба так.. заспокоїся..
Ти вже мені рідний.. [3, с. 116].*

Або вчитайтесь у поетичний текст «Шовковиця», де ліричний герой переймається життям цієї рослини, нібито говорить про близьку йому людину. Запитання повторюється ще і ще. Він мусить знати правду про неї. На те, якою важливою постає шовковиця, вказує її детальний опис і порівняння з іншими деревами:

*Але тепер скажи мені вже правду –
Шовковиця жива? –
Та, що її ніхто не обчімував,
Бо її неможливо обчімхати,
Ані знайти поміж інших напівдиких дерев,
Занесених до нашого дому
В замурзаному дзьобі співочого птаха
Лише як тихий.. але який щедрий
Знак співчуття.. я питаю тебе,
І ти мусиш зрозуміти,
Що питаю тебе про ту, іншу,
Густішу, твердішу за білу акацію,
З котрої роблять ткацькі верстати..
Скажи мені.. я ж можу і не знати..
Вона ще стоїть?.. [3, с. 35]*

Р. Свято наводить як підтвердження своїх слів рядок із Лишежиної «пісні 352»: «Власне, зв'язок поезії Лишеги з філософією Сковороди легко

простежити й на верхньому шарі тексту. Про це свідчить хоча б іронічне відсилання до Сквородинського «світ ловив мене, та не впіймав», що в Лишеги звучить майже дослівно: «але ж ти людина – тебе не впіймає ніхто» [6, с. 60].

Перед тим, як детальніше проаналізувати ще деякі поезії, пропонуємо окреслити для себе поняття коду, а далі розглянути деякі світоглядні риси доби бароко. Умберто Еко у своїй праці «Про членування кінематографічного коду» пише про те, що «семіологічні дослідження керуються тим принципом, що комунікація складається залежно від того, як відправник організує своє повідомлення, використовуючи для цього цілу систему умовних соціальних правил (нехай навіть на рівні підсвідомого), якою і є код» [10, с. 80]. А також зауважує, що «естетичне повідомлення є зразком багатозначного повідомлення, яке ставить під сумнів наявність самого коду. Завдяки своєму контексту таке повідомлення створює вельми незвичні відношення між знаками, а тому нам постійно доводиться змінювати сам спосіб відшукування коду» [10, с. 80].

Про так званий код ішлося уже і в барокових текстах. У дослідженнях В. Шевчука дізнаємося, що теоретики барокової літератури приділяли увагу «подвійному чи потрійному читанню одного тексту». Йшлося про так званий принцип силена. «Вважалося, що основний зміст має заховуватись у підтекст, самим же текстом ставала елементарна історія чи позиція, власне, як у негарному на вигляд футлярі ховається чудова скульптурка силена. Але для того, щоб дістатися до неї, потрібен ключ розуміння, яким футляр можна відімкнути, відтак і читач вступає до сокровенного змісту» [7, с. 360].

У своїй статті «Бароко як код української культурно-національної ідентичності (на матеріалах романістики Юрія Андруховича)» О. Ніколаєнко виділяє такі головні світоглядні риси бароко:

- 1) окреслення плинності та мінливості довілля;
- 2) парадоксальність, перехід одного явища в інше;
- 3) рухливість, динамізм, мандрівка;
- 4) трагічне напруження, катастрофа, пристрасть до сміливих комбінацій та авантюри;
- 5) тенденція до метаморфоз, театралізації, поєднання трагічного і комічного, піднесеного та потворного, величного та низького;
- 6) людина опиняється на роздоріжжі між земним та небесним, духовним та тілесним [4, с. 35].

Барокова філософія характеризується взаємоперетинанням протилежностей (зокрема, антропоцентризму та теоцентризму, інтелектуалізму та сенсуалізму). Розглянемо, як ці риси проявляються у «пісні 822». Саме у ній яскраво проявляється момент перебування людини на межі духовного та тілесного.

Перший: Справжній тобі гербарій –

Гроші на деревах! –

Ідеши і зриваєши, і сієши по снігу.

Та не такий там уже й мед,

Скажіть мені:

А коли на кожному дереві

Сидить по кілька ворон в іней –

Хіба ж це гербарій?

А словник безсилий.

Другий: Шапки нема,

Кожуха нема – хіба це зима?

Третій: А я написав там оду

латинською мовою,

Починається так: «Донесення» –

«Нарешті» – знак оклику –

«Ріка прийняла кригу» – знак оклику,

А може й кома –

«Дала поцілувати рученьку свою».

[3, с. 12]

Гроші на деревах, відсутність шапки і кожуха, а також оди латинською мовою – всі ці ознаки складають образ бурсаків. Учні-семінаристи, що мешкали у бурсах, змальовували багато поетів та письменників. Пригадаймо, наприклад, роман Василя Наріжного «Бурсак», а також усім відому повість Миколи Гоголя «Вій». Тут також можна, посилаючись на «низове» бароко як на джерело текстів, у яких теми з повсякденного життя часто порушувались у комічному ключі, звернути увагу на побутовість висловлюваних проблем, на швидку зміну думок, на певну гру, театральність у розмові між трьома персонажами.

Чому поет звернувся до образу бурсаків, чому повернувся так далеко у минуле? Емблематична конструкція, притаманна риторичі бароко, «створює сприятливі умови для художніх часопросторових узагальнень. Буденні сюжетні ситуації стають тлом для абстрактно-логічних узагальнень. Німецьке слово Sinnbild (синонім до емблеми), за О. Михайловим, означало не лише образ зі змістом, образ, наділений змістом, але образ, який треба розгадати» [7, с. 360]. «Пісню 822» можна інтерпретувати із погляду на життя українських поетів ХХ ст., тих, кого називають «витісненим поколінням». Як ті учні-семінаристи,

Олег Лишега та його найближче оточення теж писали лише для своїх. Друкуватись їм було заборонено, а тому вони могли обмежитися лише самвидавними збірками. Матеріальна скрута і бажання сказати щось більше завжди йшли пліч-о-пліч у їхньому житті.

Питанню філософського стилю Григорія Сковороди варто приділити більше уваги у цій статті, адже розуміння його способу думання та творення допоможе нам глибше збагнути деякі тексти Олега Лишеги. У своїй праці «Філософія Г. С. Сковороди» Дмитро Чижевський писав, що стиль філософа – «це своєрідний поворот філософського думання від форми мислення в поняттях до якоїсь первісної форми мислення в образах та через образи. Він повертається від термінологічного вжитку слів до символічного їх вжитку. Як у “досократиків” під образними виразами [...] дрімають ще не цілком сформовані поняття [...] заховані під покровою численних порівнянь та символів», «символічна форма мислення має в Сковороди тенденцію захопити цілу сферу думки, прийнявши в себе все поняттєве, “сухе”, стисле, термінологічно окреслене» [9, с. 72]. Думання через образи притаманне і Олегу Лишезі:

*Не дивись на помідор, бо вмреш!..
[...] риб'ячі міхурі у вікнах [3, с. 13]*

* * *

*З хаців середньовіччя
Випадає тіло ворони бліде.. [3, с. 19]*

Більшість текстів із другої частини збірки «Снігові і вогню» осмислюються через певний образ, про який читач дізнається вже у заголовку («Кінь», «Лис», «Сокіл», «Короп»). Ворон в однойменній поезії стає провісником смерті, вміщує у себе долю як усього людства, так і окремої людини:

*Ми занесли його в середину
І поклали на підлогу –
Він витягнувся і замер..
На ньому не було м'яса,
Лише запах старого, зужитого пір'я..
[...]
Його може зволожити лише свіжа
кров..*

*Але під вечір він ожив,
І вночі Іван його випустив..
Як сьогодні нам'ятаю той день..
В Івана на ранок померла дружина..*

[3, с. 92]

Образ ворона стає ще більш символічним завдяки зверненню до біблійних часів наприкінці тексту:

*Ні.. була навіть гордість, що на моїх
грудях відпочиває
Той мудрий безжальний птах,
Що прилетів аж сюди,
Понад лісами Пуці,
Десь аж звідти, де знов на волі
Бродять біблійні звірі..
Ночують під зорями, паруються,
Минають колодязі,
Раптово покинуті людьми.. [3, с. 95]*

Звернувшись до Св. Письма, побачимо, що у 7 розділі Книги Буття йдеться про те, як Ной вперше після сорока днів випускає ворона, який літав «туди й сюди, поки не висохли води на землі» (Бут 8:13). Характерною рисою доби Бароко є звернення до біблійних текстів. Якщо у прозі – це спроба пояснити Св. Письмо, то у поетичних текстах – це використання метафор, порівнянь, образів, що можна віднайти у біблійних оповіданнях. Так, у «Великому мості» знаходимо поезію, що відсилають нас до Нового Завіту, зокрема, «пісня 3» та «Пацюк».

Автор переосмислює образ чаші з вином, забираючи один елемент – хліб – і додаючи інший – яблуко:

*У тому лісі блукаю з чашею вина..
Плаває яблуко в крові –
Чаша – тіло, яблуко – надія.. [3, с. 21]*

Про причастя сливовим вином як уможливлення символічного зв'язку доль пацюка і господаря хати пише у своїй статті І. Борисюк, аналізуючи іншу поезію Олега Лишеги:

*Десь ще був збитий слоїк,
На дні загуло навіть трохи сливового вина,
І ті склянки повпихав туди, до нього..
Вносі дзенькнуло..
І я гостро почув, як моїм вухом
Хтось глибоко і тяжко перекочується..
Може, спокусило те давнє вино..*

[3, с. 58]

Зустрічаємо також у збірці поета мотив плінності життя, його завершення і змін, які з часом стають неминучими:

*Ті, що відходять –
Своїм прощальним відчайдушним поглядом
Виривають нас з життя.. [3, с. 140]*

* * *

*Перша злива забрала нам 'ять,
І все, що відчув удосвіта,
Була втома: вже все сталося..
Я простягнув долоню до ще мокрого
паростка
І не впізнавав.. [3, с. 143]*

У цій статті розглянуто лише один із способів відчитування поетичних текстів українського

митця ХХ століття. Характерні риси барокового коду, крізь призму яких ми спробували поглянути на деякі тексти Олега Лишеги, розкривають перед нами ці самі тексти з цілком іншої сторони, дають змогу заглибитись у них, вийти за межі споглядання зовнішньої оболонки поезії, звертають нашу увагу на певні образи, вивисуючи їх серед інших.

Список літератури

1. Борисюк І. Поезія Олега Лишеги як віднайдення Іншого. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 176 : Філологічні науки (Літературознавство). Київ, 2015. С. 42–51.
2. Криса Б. С. Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть. – Львів : Свічадо, 1997. 215 с.
3. Лишега О. Б. Великий міст. Львів : Піраміда, 2012. 158 с.
4. Ніколасенко О. О. Бароко як код української культурно-національної ідентичності (на матеріалах романістики Юрія Андруховича). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. Київ, 2013. № 4 (114). С. 35–38.
5. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / перекл. о. Івана Хоменка, Львів : «Місіонер» – УБТ – «Свічадо», 2007.
6. Свято Р. Сторреалістичні аспекти поетичного світу Олега Лишеги. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 48 : Філологічні науки. Київ, 2005. С. 56–62.
7. Солецький О. М. Емблематичний код риторики бароко. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2015. № 2 (30). С. 355–364.
8. Філоненко О. Г. Ренесансно-бароковий «магічний код» у британській літературі (на матеріалі творів кінця XVI – ХХ століть) : дис. ... канд. філолог. наук : 10.01.06. Миколаїв, 2017. С. 43–66.
9. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Харків : Акта, 2003. 432 с.
10. Эко У. О членениях кинематографического кода. Москва : Радуга, 1984. С. 79–80. (Строение фильма: [сборник статей]).

D. Voronovska

BAROQUE CODE IN OLEH LYSHEHA'S POETRY

The article “Baroque Code in Oleh Lysheha’s Poetry” is the first attempt to analyze texts of Ukrainian poet Oleh Lysheha using the concept of Baroque code. Main outlook features of the Baroque are paradoxical: mobility, dynamism, journey; tragic tension, catastrophe, passion for daring combinations and adventures; a tendency to metamorphosis, the atricalization, the combination of tragic and comic, elevated and ugly, majestic and low.

First of all, the researcher has interpreted “Song 822”. In this text, the moment when the man is on the verge of spiritual and physical realms is manifested. Also, there is the comparison of the concept art in Oleh Lysheha’s and Hryhorii Skovoroda’s interpretations. Overall, many reseachers indicated the influences of the Baroque philosopher on the contemporary writer.

Other poetries are “Cock” and “Mulberry Tree”. These texts also remind us about Skovoroda’s art. They are about people who devote themselves to work. Besides, Oleh Lysheha has a very famous text with the sentence about a person who would not be caught by anyone. These words were Hryhorii Skovoroda’s life credo. Moreover, in “Great Bridge” we can find poetries that appeal to the New Testament (“Song 3” and “Rat”). We refer to Bible to understand the poetry “Raven”, because this bird appears in the Bible story about Noah and the worldwide flood. In the end of this text, Oleh Lysheha writes about the raven who arrived from the place where the biblical animals are wandering.

Theoretical part of this research is based on the works by R. Barthes, U. Eco, D. Chyzyhevskiy, R. Sviato and I. Borysiuk, and a practical part is formed on the collection of poetry “The Great Bridge” (published in 1989) by the Ukrainian author Oleh Lysheha.

Keywords: Oleh Lysheha, “Great Bridge”, poetry, Baroque code, Hryhorii Skovoroda.

Матеріал надійшов 13.07.2018